

סמיכה על דעות יחידים לצורך חידוש עבודת המקדש

(תגובה למאמרו של הרב אברהם נחשון בגיליון מט)

א. הקדמה - מעשה שהוא ספק מצווה וספק איסור

ב. סמיכה על דעת יחיד בשעת הדחק

1. שיטות הראשונים ופסק הרמ"א

2. אחרונים שסייגו את דברי הש"ך

3. ראיות מחז"ל

ג. צורך מצווה כ'שעת הדחק'

ד. דעת גדולי האחרונים על חידוש העבודה

ה. הרמב"ם התעלם משיטות היחידים גם בשעת הדחק

ו. אהבת ה' ויראתו במקדש

ז. סיום

חידוש המקדש ועבודתו כרוך בבירורן של שאלות הלכתיות רבות, חלקן שנויות במחלוקת שההכרעה בה אינה פשוטה, או שההתחשבות בדעות המחמירות יוצרת קושי מעשי חמור. מכובדי, הרב אברהם נחשון שליט"א, מציע לחדש את עבודת המקדש באופן זמני תוך הסתמכות על דעות יחידאיות המקילות יותר והנוחות ליישום, גם כשאינן לנו ראיות ענייניות להכריע כמותן, וזאת משום שביטול העבודה הוא 'שעת הדחק' גדולה, שבה ניתן לסמוך על דעת יחיד.

לענ"ד החשבון ההלכתי אינו נכון, משתי סיבות: האחת, שהשיטה העיקרית להלכה היא שאין לסמוך על דעת היחיד בשעת הדחק באיסור דאורייתא. השנייה, משום שהאפשרות שהמעשה שלפנינו הוא מצווה אינה נחשבת 'שעת הדחק' המצדיקה עשיית מעשה שלרוב הדעות הוא איסור.

א. הקדמה - מעשה שהוא ספק מצווה וספק איסור

ראשית אקדים דבר פשוט, שבוודאי הרב נחשון שליט"א מודה בו ולכאורה אין צורך לאומרו, ומכל מקום, לאחר שיח עם כמה ת"ח בסוגיה זו, אני מוצא שראוי להדגישו ברקע הדברים. במקומות רבים במשנה ובגמרא מתבאר, שאם יש לפנינו קרבן שדינו מסופק, האם יש בהקרבנו מצווה או איסור - ההכרעה היא שאין להקריבו, גם אם לא ניתן להביא קרבן אחר תחתיו, ומשמעות ההכרעה שלא להקריב היא שתבטל לגמרי מצוותו של אותו קרבן.

סמיכה על דעות יחידים לצורך חידוש עבודת המקדש

העיקרון והסברה היסודית מופיעים בדברי רבי יהושע במשנה (זבחים פ"ח מ"י), על תערובת קרבנות שאחד מהם זקוק למתנת דם אחת והשני זקוק לשתי מתנות שהן ארבע: "ר' אליעזר אומר: יתנו במתן ארבע, ר' יהושע אומר: יתנו במתן אחת.... ועוד אמר ר' יהושע: כשנתת - עברת על כל תוספי ועשית מעשה בידך; כשלא נתת - עברת על כל תגרע ולא עשית מעשה בידך". והלכה כר' יהושע (רמב"ם הל' פסוהמ"ק ב, יא). מכאן, שאם יש התלבטות שקולה בין מצווה לאיסור - שב ואל תעשה עדיף. הגמ' (עירובין ק, א) לומדת מכאן עקרון כללי ומיישמת אותו לגבי נושא שונה לגמרי (על העולה לאילן בשבת, האם עדיף שירד או ישאר). וכך ניסח זאת בשו"ת ויען יוסף (או"ח סי' נא): "נלמד מזה כלל גדול, כשאנו מגיעין לענין שבעל כרחו צריך לעבור על איזה דין מב' דינים ואין יודעין איזה מהן לדחות יותר, צריך לבחור שלא לעבור בקום ועשה, שהוא חמור יותר מלעבור בשב ואל תעשה". עיקרון זה חורז את כל "פרק התערובות" בזבחים, כמבואר למעין. כמו כן מצאנו בנוגע לקרבן פסח שחיובו מסופק (פסחים פח ע"ב וצא ע"א). חטאת העוף הבאה על הספק זקוקה לגזרת הכתוב מיוחדת (נזיר כט), ומכל מקום אינה נאכלת.

דוגמה מובהקת מצויה בירושלמי (יומא ד, ג):

ספק עד שלא הקטיר [את הקטורת שלפני ולפנים] נשפך הדם [דם הפר שמירס בו בחוץ], וספק משהקטיר נשפך הדם, להביא פר אחר ולהיכנס בדמו אין את יכול, שאני אומר: עד שלא הקטיר נשפך הדם, והיא חתייה פסולה והוא צריך לחות כתחילה [ולקטיר שוב, שהרי הסדר מעכב, שהקטרה תהיה אחרי שחיטת הפר]. [מאידך, לחתות שנית] אין את יכול, שאני אומר: משהקטיר נשפך הדם, והיא חתייה כשירה [ואם כעת יכניס קטורת נוספת לקה"ק] והוא עובר משם הכנסה יתירה, [ולפיכך] ובטלו העבודות. אשכחת אמר: בטלו עבודות של אותו היום.

מפורש כאן שכאשר יש ספק במציאות האם צריך להקטיר שנית את הקטורת, ואין בידינו דרך לברר זאת, ובכל דבר שנעשה יש חשש איסור - הדין הוא שלא לעשות דבר, אע"פ שבכך יתבטלו כל עבודות יום הכיפורים, משום שסדרן מעכב! עדיף לנו לבטל את כל מצוות היום בשב ואל תעשה, מאשר לעשות בקום ועשה מעשה אחד מסופק של כניסה לקודש הקודשים והקטרה חדשה.

כאמור, יסוד זה קיים גם בנושאים נוספים בהלכה, כגון בהלכה הידועה שספק מילה אינו דוחה את השבת. בגמ' בשבת (קלד, ב - קלה, א) למדו זאת מפסוק, אולם תוס' (שם ד"ה ולא ספק) כותבים: "נראה לר"י דאסמכתא בעלמא הוא ולא אצטריך קרא להכי, דהיכי תיסוק אדעתיה לחלל את השבת ולא ידענא אם הוא בר חיוב מילה או לא... דמוטב תיבטל מצות מילה בשמיני מספיקא בשב ואל תעשה, ואל יחלל שבת בידים מספק".

יש להעיר שבדוגמאות הנ"ל יש שני סוגים: יש מצב שבו עצם האיסור מסופק, ולפי צד אחד בספק יש לפנינו מצווה בלבד. ויש מצב שבו עומד לפנינו איסור ודאי, אלא

שהמצווה דוחה אותו, והמצווה מסופקת, כגון מילה בספק שמיני בשבת, שחילול השבת ודאי והספק האם יש מצווה הדוחה אותו. על דוגמה זו כתבו ראשונים (תוס' בשבת הנ"ל, וכן הרמב"ן בתורת האדם, ענין האבלות, מהדו' מוסד הרב קוק עמ' ריא) שאין צורך כלל בפסוק ללמד שאין לדחות את האיסור מפני ספק מצווה, כי "אין ספק מוציא מידי ודאי".

נידון דידן דומה למצב החמור יותר, מחמת כמה איסורים ודאיים הזקוקים לדחייה: א. כלאיים באבנט. ב. כל עוד ההקרבה תהיה בטומאה, מדין טומאה דחוייה בציבור – עצם הכניסה לעזרה בטומאה היא איסור. ג. בקרבנות השבת – חילול שבת. נמצא, שאנו זקוקים לקיום ודאי של המצווה כדי לדחות את האיסורים הללו, ואם המצווה מסופקת – "אין ספק מוציא מידי ודאי".

מעתה נדון בשאלה כיצד להתייחס לספק מחמת מחלוקת בהלכה, האם הוא דומה לדין זה או שונה ממנו. מכל מקום, **היסוד הפשוט שהוא ה'מוחזק' בעיון זה, עד שיתברר אחרת, הוא שספק מצווה אינו דוחה ספק איסור, ובספק שקול הכלל הוא 'שב ואל תעשה עדיף'.** לפיכך, הרוצה לטעון שבמעשה שנתון במחלוקת הלכתית האם הוא מצווה או איסור, נוכל לנקוט דווקא את דעה שזוהי מצווה, וכל שכן כדעת יחיד שזוהי מצווה כנגד הרבים האוסרים (ללא הכרעה בראיות לדעת היחיד) – שומה עליו לבסס היטב את טיעונו. אין די בהעלאת חילוק אפשרי בין ספק מציאותי לספק מחמת מחלוקת פוסקים, אלא צריך להראות בראיות ברורות שכך היא דרכה של תורה.

ב. סמיכה על דעת יחיד בשעת הדחק

1. שיטות הראשונים ופסק הרמ"א

הרב נחשון סבור שרוב הראשונים התירו לסמוך בשעה"ד על דעת יחיד גם בדאורייתא, וכבר העירו הרב הראל דביר והרב אמוץ כהן שיש לדייק יותר את פריסת הדעות והתאמתן לנדון כאן. בשורה התחתונה, הראשון היחיד שהתיר במפורש לעשות בשעה"ד דבר שלרוב השיטות יש בעשייתו **איסור דאורייתא בקום ועשה** (בניגוד למעשה של סמיכה על יחיד בשאלות של קיום מצווה דאורייתא) הוא האור זרוע בעניין חדש בחו"ל¹. על דעת הראב"ד ראה להלן בדיון על התוספתא בעדויות.

באשר לשיטת הרשב"א, שנחלקו האחרונים בדעתו בזה, אציין לרשב"א בברכות ב ע"א, על ק"ש של ערבית לפני צאת הכוכבים, ממנו משמע שאין סומכים בדאורייתא על היחיד בשעה"ד: "כתב הרב בעל המאור ז"ל... דכדאי הן התנאים האחרים לסמוך עליהן בשעת

1. לסקירה מפורטת של שיטות הראשונים בעניין זה, עיין בספר 'דינא דספקא' (מאת הרב שלום מזרחי; עמ' רנז-רס).

סמיכה על דעות יחידים לצורך חידוש עבודת המקדש

הדחק של צבור. ואינו מחוור בעיני... ליכא אלא ר"א, ור"א לגבי ר' יהושע ליתיה דשמותי הוא, ועוד דהוה ליה יחיד לגבי רביים".

הרב נחשון סבור שגם הרמ"א (חו"מ כה, ב) הקל בדבר, אך הש"ך (יו"ד רמב, הוראת איסור והיתר, סוד"ה עוד נראה) שדקדק מסיידור דברי הרמ"א שלא הקל אלא באיסור דרבנן, עי"ש.

2. אחרונים שסייגו את דברי הש"ך

הרב נחשון מביא מדברי כמה אחרונים שסייגו את דברי הש"ך והגדירו מצבים שונים שבהם גם הש"ך יודה שניתן לסמוך על היחיד בדאורייתא. לענ"ד דבריהם אינם מתיישבים בדברי הש"ך.

א. הרא"ה קוק זצ"ל (מבוא לשבת הארץ, פרק י) מבדיל בין מחלוקת שבה דנו במעמד אחד לבין מחלוקת שהתקיימה בבתי מדרשות נפרדים. מלשונו לא ברור לי לגמרי האם כוונתו לפרש את הש"ך או לומר שבמקרה זה דעת הש"ך אינה מוכרחת. עכ"פ מהש"ך עצמו ברור לענ"ד שכוונתו גם למחלוקת ראשונים בבתי מדרשות שונים, שהרי דבריו מוסבים על הרשב"א (שו"ת א, רג) שנשאל על מחלוקת פוסקים כגון בין הרי"ף והרמב"ם לבין חכמים אחרים.

ב. הרב יעקב מסקין (מבוא בשו"ת שרידי אש א, קכא) סבור שגם הש"ך יודה בשעת הדחק גדולה, כעין שכתבו תוס' בניה על שנות בצורת שגם הרבים יודו ליחיד. דברים אלו מופרכים למעין בלשון הש"ך (סו"ס רמב): "והיאך אפשר לעקור דבר תורה בהפסד מרובה, והלא כך הוא גזרת המקום לילך אחר הרבים... ועוד שהרי הורגין נפשות ומחרימין ומפקירין ומאבדין ביד ע"פ הרוב ועיר הנדחת נדונין ע"פ הרוב, והרי אין לך הפסד מרובה גדול מזה". וגם בדעת הרשב"א הנ"ל שדן בו הש"ך, הסבר זה בגמ' בניה אינו אפשרי, עי"ש היטב בהבאתו את הגמרא.

ג. בשו"ת צמח צדק (ליובאוויטש; יו"ד סי' ריח) חילק בין דעת יחיד ממש כנגד רבים לבין מעטים נגד רבים. מעיון בלשון הצמח צדק נלע"ד שלא התכוון לפרש כך את הש"ך, אלא לומר שאליבא דאמת יש מקום לחלק כך, ומדברי הש"ך על חדש בחו"ל משמע שלא חילק כך, עיין בט"ז (יו"ד סי' רצג סק"ד) שעליו מוסבים דברי הש"ך (נקה"כ שם). וגם לשונו הנ"ל ללמוד מדין בית דין שהולכים בו אחר הרוב, או הרוב בעיר הנדחת, אין משמעו כך.

3. ראיות מחז"ל

א. הרב נחשון ציין לגמ' בברכות שהתירה לסמוך בשעה"ד על רבי שמעון בקריאת שמע אחרי עלות השחר. ברם, גמרא זו איננה דומה כלל לנידון שלפנינו, שהוא עשיית מעשה שלפי רוב הדעות הוא איסור דאורייתא. בדברי הגמרא בברכות, לא רק שאין איסור תורה

בקום ועשה, אלא גם ביטול בשב ואל תעשה אין כרגע, שהרי מדובר על מי שכבר התעכב בקריאה עד שלדעת רבנן דר"ש כבר עבר זמנה, וכעת הברירות שנותרו לו הן לקיים את המצווה עכ"פ כדעת ר"ש או שלא לקיימה כלל. וכן כתב היד דוד (זינצהיים; נידה ו ע"א): "ולדעתי הקלושה היה נראה דמשם אין ראה כלל [לסמיכה על היחיד בשעה"ד בדאורייתא], כי מה איסור יש בזה אם יעשה כר"ש? מה שאין כן במקום דאיכא איסורא".

ב. מקור נוסף שהוזכר בדברי הרב נחשון אגב הדיון בשיטת הראב"ד הוא התוספתא (עדויות פ"א ה"ד), ויש לדון בה. במשנה (עדויות פ"א מ"ה) נאמר: "ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין, הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובים? שאם יראה בי"ד את דברי היחיד ויסמוך עליו". פשטות הלשון "אם יראה בי"ד את דברי היחיד" מובנה שיסכים לשיטתו (כמו "רואה אני את דבריך", וכך בכל מקום במשנה ובתוספתא, דוק ותשכח). אולם בתוספתא איתא: "לעולם הלכה כדברי המרובין, לא הוזכרו דברי היחיד בין המרובין אלא לבטלן. ר' יהודה אומר: לא הוזכרו דברי יחיד בין המרובין אלא שמא תיצרך להן שעה ויסמכו עליהן".² כאן אכן מדובר על "צורך שעה" ושעת הדחק, ולפיכך הראב"ד מפרש (במסקנתו) שהמשנה והתוספתא אינן עוסקות באותו מקרה: המשנה עוסקת בקביעת הלכה קבועה, מחמת שבי"ד המאוחר מסכים לסברת היחיד המוקדם, והתוספתא עוסקת בשעת הדחק. ומסתימת התוספתא ניתן ללמוד שהדברים אמורים על כל המחלוקות במשנה, דהיינו גם בדיני דאורייתא.

ברם, אין זה אלא פירוש לדעת רבי יהודה,³ ומלשון התוספתא ניכר שתנא קמא חלוק עליו, והראב"ד בחיבורו זה לא בא אלא לפרש את הלשונויות ולא אמר אפילו ברמז שהלכה כר' יהודה בזה. ובצדק הוכיח הרב אמוץ כהן מהראב"ד בהל' לולב פ"ח ה"א (וכן במקבילה בהל' לולב לראב"ד) שמפורש בראב"ד שאין לחלק בדאורייתא בין שעת הדחק לשאינה שעה"ד. ובחסדי דוד פירש שהמשנה והתוספתא עוסקות באותו מקרה, ולפי פירושו נראה שכדי לסמוך על היחיד צריך תרתי לטיבותא: שמסתבר כמותו וגם שעת הדחק. וכן כתב בעל גינת ורדים (אה"ע כלל ג' סי' כד): "הרי בפירוש איתמר שהרשות נתונה להקל בדיני

2. הנוסח ע"פ מהדורת צוקרמנדל (כת"י ארפורט). בנוסח הדפוסים: "לעולם הלכה כדברי המרובין, לא הוזכרו דברי היחיד בין המרובין אלא שמא הוצרך להן שעה ויסמכו עליהן. וחכמים אומרים...". ולפיו לא נאמר שהשיקול "שמא הוצרך להן שעה" הוא מדברי ר' יהודה. וביתר קיצור בכת"י וינה: "לעולם הלכה כדברי המרובין, אלא שמא תיצרך להן שעה ויסמכו עליהן. וחכמים אומרים...". ניכר שזוהי טעות מוכחת בדילוג 'הדומות', אף שהנוסח החסר מופיע כבר בספר חסידים (מהדו' מקיצי נרדמים סי' תשנז).

3. הראב"ד לא מזכיר את שמו ואין הוכחה כיצד גרס מבין הגרסאות הנ"ל, ויש מהאחרונים שדנו בדבריו ללא ידיעה שאלו דברי ר' יהודה, אך אין לנו סיבה לתלות בו את הגרסה המשובשת.

עיגון היכא דנראין דברי יחיד", ומשמע שלא די בכך שזוהי שעת הדחק ומקום עיגון, אלא צריך שהפוסק המאוחר יסבור שזוהי שיטה מסתברת יותר.

ג. לעומת זאת, סוגיה ערוכה בגמ' (חולין מט ע"ב) נוטה שאין לסמוך בשעת הדחק על סברה מקילה באיסור דאורייתא, וז"ל: "אמר רב: חלב טהור – סותם, טמא – אינו סותם. ורב ששת אומר: אחד זה ואחד זה – סותם". פירוש: לדעת רב רק חלב המותר באכילה נחשב סתימה טובה המונעת טריפה, ואם יש נקב בקיבה, למשל, שמטריף את הבהמה – החלב שפרוס על גביו אינו מכשיר את הבהמה לאכילה. אולם לדעת רב ששת גם חלב האסור באכילה נחשב כסתימה טובה ובהמה זו כשרה. ומספרת הגמרא:

ההוא נקב דסתמה חלב טמא, דאתא לקמיה דרבא. אמר רבא: למאי ניחוש לה: חדא, דהא אמר רב ששת: חלב טמא נמי סותם, ועוד, התורה חסה על ממונם של ישראל! אמר ליה רב פפא לרבא: רב, ואיסורא דאורייתא, ואת אמרת התורה חסה על ממונך של ישראל?!

פירוש: רבא בחר לסמוך על דעת רב ששת, מפני שדעת רב גורמת הפסד כספי, ורב פפא אומר לו שלא ייתכן לומר כך באיסור דאורייתא. הוי אומר, אם המחלוקת אינה מוכרעת, ואין בידנו סברה ברורה להכריע, לא ייתכן לסמוך על דעת המיקל באיסור דאורייתא, אפילו כאשר יש בכך הפסד ממון (וכן הוכיח במהר"ץ חיות שם); וזה אפילו במחלוקת של יחיד כנגד יחיד! ופשטות הסוגיה שהלכה כרב פפא, כפי שפסקו כל הראשונים.⁴ וגם בדעת רבא כתבו אחרונים שלא חלק על יסוד זה, אלא שרצה להקל מפני שסבר שרב אוסר רק מדרבנן (כתב סופר), או שסבר שעיקר הדין כרב ששת ומ"מ היה מקום לחוש לדעת רב מפני כבודו אלמלא ש"התורה חסה" (הערות הרב אלישיב).

אמנם הדיון בסוגיה זו איננו על שעת הדחק מיוחדת וחריגה אלא על הדין הרגיל בטרפה זו;⁵ אולם מלשון רב פפא מתבאר בעליל שבאופן עקרוני לא שייך להקל במחלוקת בדאורייתא מחמת "התורה חסה". מכאן יש ללמוד שההנחיה בגמרא (ע"ז ז ע"א) ללכת בשל תורה אחר המחמיר איננה דין שניתן להקל בו בשעת הדחק. בפשטות, הדבר מלמד שמחלוקת הלכתית שאינה מוכרעת היא ספק דאורייתא גמור, ודינו לחומרא מדאורייתא (כדעת שו"ת הר"ן סי' נא בדעת הרשב"א), ולכן לא שייך שחכמים יקלו בו בשעת הדחק. אולם גם אם נניח שהחמרה בספק היא מדרבנן בלבד, בכל ספק דאורייתא או עכ"פ בספק

4. יש שיקול נוסף להכרעה זו, שרב נחמן בהמשך סובר כרב פפא, אולם כמה ראשונים נימקו את הפסק בכך שמשמע שדעת רב פפא היא הכרעת הסוגיה, ראה רא"ש (ג, כט), פסקי הרי"ד, או"ז (סי' תיג), וכס"מ (הל' שחיטה ו, י).

5. מ"מ מסתבר לענ"ד שגם רבא צידד להקל משום שבמציאות ימיו ומקומו היה בזה הפסד גדול, ובמציאות אחרת, כגון שיש גוי זמין שמוכן לקנות את הטרפה בכסף מלא, לא היה מקל.

של מחלוקת חכמים, עכ"פ יש ללמוד מגמרא זו שהחמירו חכמים בדבר בכל תוקף ולא שייך להקל בזה בשעת דחק והפסד.

ג. צורך מצווה כ'שעת הדחק'

המושג של 'שעת הדחק' נאמר בעיקרו כאשר יש התנגשות בין ההלכה הסלולה והרגילה לבין צורכי האדם, ובכגון זה סומכים על דעת יחיד לטובת צורך האדם. הרב נחשון טוען שאם לצורכי הגוף כך – קל וחומר לצורכי שמיים. אינני מכיר בש"ס ובראשונים דוגמה לכלל זה כאשר יש התנגשות בין הלכות, שנסמך בהלכה א' על דעת יחיד כדי לאפשר את קיומה של הלכה ב'.⁶ ומסברה יש מקום רב לחלק: אם יש חשש שרצון ה' עומד בסתירה לצורכי בני האדם, אזי ייתכן לומר שבשעת הדחק רשאי אתה לתלות ולומר שרצון ה' אינו סותר את צרכיך. אבל אם כל מטרתנו אינה אלא לעשות מצווה ולקיים את רצון ה', והספק הוא מה רצון ה', האם מעשה פלוני הוא מצווה או עבירה, מהיכתי תיתי לומר ש'שעת הדחק' תגדיר שרצון ה' הוא שזו מצווה ולא עבירה? מדוע הצורך לקיים את העשה הוא 'שעת הדחק' יותר מאשר הצורך להקפיד על הלא תעשה!?

ניסוח אחר לשאלה זו, מבחינת החשבון הלמדני: המקום לסמוך על דעת היחיד בדאורייתא הוא בהנחה שספק דאורייתא מדאורייתא לקולא, עכ"פ בספק של מחלוקת, ולפיכך במקום שהוא ספק מצווה וספק עבירה – מותר מדאורייתא לעשות את המעשה. ואמנם חכמים החמירו בספקות דאורייתא והורו ללכת בשל תורה אחר המחמיר, אבל בשעת הדחק, 'הם אמרו והם אמרו' להקל. במקרה שלפנינו ספק מצווה וספק עבירה, וכל האינטרס לעשות את המעשה אינו אלא כדי לקיים את המצווה, מניין לנו שחכמים יעדיפו את הצד של קיום המצווה, ומכח זה יוותרו על הדין הרגיל ללכת אחר המחמיר? שמא יעדיפו חכמים את הצד של מניעת העבירה?! וכן מסתבר, כמבואר מהראיות הנ"ל שעבירה בקום ועשה חמורה יותר מביטול מצווה בשב ואל תעשה. וכן מצינו בכמה מקומות שחז"ל העדיפו לבטל מצוות עשה מחשש שקיומה יביא לידי איסור (יבמות צ ע"ב).

אף הקל וחומר שעשה הרב נחשון מצורכי אדם לצורכי שמיים אינו ברור. מצאנו שלפעמים צורכי הגוף חמורים מצורכי שמיים בדחיית איסורים: כבוד הבריות דוחה איסור

6. יש לציין שבמעשה בגמ' (נידה ו ע"ב) שבו רבי סמך על דעת ר' אלעזר בשעת הדחק, פירש הערוך לנר (שם) ששעת הדחק לא הייתה הפסד ממון של הטהרות אלא הפסד המצווה לעשות זכר למקדש בהכנת נסכים. לפי זה מצאנו לכאורה שקיום מצווה נחשב שעת הדחק לסמוך על דעת יחיד, ברם, לפי זה מסתבר שאותן טהרות לא נאכלו כלל, אלא שרבי התיר לשומרן ולא לשופכן עד שהתקלקלו מאליהן, ונמצא שלא נעשה שמץ איסור בטהרות אלו.

דרבנן, ואילו קיום מצווה דאורייתא כגון תקיעת שופר אינו דוחה איסור דרבנן (משנה ר"ה ד, ח).

לעניין זה יש לציין לתשובות אחרונים שהקלו לומר קידוש לבנה בזמן שלפי רוב הדעות כבר אינו ראוי לאומרו, על פי כלל זה שסומכים על יחיד בשעת הדחק. מודגש בדבריהם שהקולא איננה רק מחמת המצווה של קידוש לבנה, אלא מחמת עגמת הנפש של מי שרגיל לומר את הברכה ולקבל פני שכינה וכעת החמיץ את הברכה. כך לשון שו"ת חתם סופר (או"ח סי' קב): "נידון מה שאירע בקהלתו בחדש כסליו נכסה הירח, ויען כי בעו"ה חולי הקאלרא שלט שם בעת ההיא... על כן זחלו ורעדו ונצטערו הרבה בכיסוי הלבנה... ויען כי נצטערו ההמון מאוד על סימנא מילתא, וידוע כי הרופאים מזהירים מאד בזמן המגפה בכלל ובפרט בחולי הנ"ל שלא יצטערו ולא יתנו על לב שום דאגה, ע"כ התחכם פר"מ להשקיט לב הדואגים להורות להם כי עוד יש תקוה גם בליל ט"ז, וכן היה בליל ט"ז בהיר ה' בשחקים וברכו כמה מאות ברכת החדש ושמחו שמחה גדולה". וכיו"ב בשו"ת השיב משה (טייטלבוים; או"ח סי' יד): "וצער גדול הוא לכל איש ישראל שיתבטל ממנה... וסמכין עלייהו בשעת הדחק", וכפי שהדגיש זאת נכדו בשו"ת אבני צדק (טייטלבוים; או"ח סי' סו"ס מו, בנדמ"ח עמ' ריט-רכ). ובשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח סי' לח): "ולפי דברי הגאון חת"ס הנזכר נראה... להורות בשעת הדחק, אם הם דואגים ואנינא דעתייהו על חסרון ברכת הלבנה, דכל כהאי גוונא יש לסמוך על הוראה הנזכרת ואין לחוש לספק ברכות" (אך למעשה כתב בהמשך לברך בלא שם ומלכות).

ד. דעת גדולי האחרונים על חידוש העבודה

בצדק טען העורך הרב הראל דביר בתגובתו, שטענת 'שעת הדחק' לא הוזכרה בספרות הענפה על חידוש העבודה. פירוש הדברים, שגדולי התורה משני צדדיו של הפולמוס לא סברו שניתן לחדש את העבודה על סמך שיטת תנאים או ראשונים שקיימת אלא אם כן יש נימוקים חזקים להכריע כמותה לדינא מגוף הסוגיה, אף שלא בשעת הדחק. נדגים את הדברים בפרט אחד, הארגמן לבגדי הכהונה. רבי עקיבא איגר (מובא בדרישת ציון, מהדו' מוה"ק עמ' 103) הזכיר שיש מחלוקת ראשונים (רש"י רמב"ם וראב"ד) על מהותו וצבעו, "ומי יברר לנו עתה איזה צבע נקרא בשם ארגמן?... ואם כן איזה אבנט נעשה לכהנים לעבוד? ואין בידנו לעשות עד שיערה ה' רוח ממרום רוחו עלינו להביא הגואל האמיתי להורות בצדק". הרב קלישר בתשובתו (עמ' 111) מציע דרך לברר את זהות הארגמן, וחותר להוכיח שאינו מעכב. הוא אומר, הן רעק"א והן הרב קלישר לא הסתפקו בכך שיש שיטת ראשונים כלשהי שניתן לסמוך עליה. זהו הקו המאפיין את כל הספרות הרחבה על חידוש העבודה: לשוללים די בהעלאת ספק, והמצדדים חותרים לפשוט את הספק מתוך טענות לגופה של סוגיה.

הרב נחשון מודה בכך שמסקנתו מחודשת: "אמנם נכון, שאת הציורוף של שתי הטענות יחד, לפיהן ניתן להסתמך על שיטת יחיד ולעבור לדעת הרבים על איסור תורה בקום ועשה לצורך קיום מצווה לא מצינו. זה החידוש במאמרינו". אולם לא מדובר בחידוש על סמך מקור מפתיע שהתגלה ששופך אור על הסוגיה וייתכן לומר שלא הושם אליו לב, בבחינת "מקום הניחו לי להתגדר בו", ושמה אילו היו רעק"א וסיעתו מעיינים במאמר היו מגלים חדשות וחוזרים בהם. מדובר על גישה בסיסית לפסיקת ההלכה, ושתיקתם של גדולי התורה מלהעלות את השיקול של 'שעת הדחק' מורה באצבע שלדעתם הוא לא מתאים כלל לנדון זה.

ה. הרמב"ם התעלם משיטות היחידים גם בשעת הדחק

כידוע, הרמב"ם בדרך כלל נמנע מלהזכיר מחלוקות ופסק בצורה חתוכה על פי כללי הפסיקה המקובלים. עם זאת, שיטת הרמב"ם בספקות בענייני העבודה שנשארו ב"תיקו" שלכתחילה לא יעשה ובדיעבד אם עשה – הורצה (כגון בהל' פסוהמ"ק ב, כו, ועי"ש ב'מקורות וצינונים' במהדו' פרנקל, וב'שערי היכל' זבחים עמ' קה). אך לא מצאנו שהרמב"ם כותב כך במקום כלשהו בנוגע דין השנוי במחלוקת, שלכתחילה יש לנהוג כך ובדיעבד אם נהג כדעה השנייה הורצה, פרט למקרה מסוים שבו יש עדות שאכן בבית שני אירע שעשו לפעמים כשיטה השנייה (הל' כלי המקדש ט, א, עי"ש בכס"מ). עיון שיטתי בדבריו מעלה שהוא נהג כך גם במקרים של שעת הדחק, ולא הותיר זכר לדעת היחיד. כמה דוגמאות:

א. בהל' בית הבחירה (פ"א הל' יח-יט): "המנורה וכליה והשולחן וכליו, ומזבח הקטורת וכל כלי שרת – אין עושין אותן אלא מן המתכת בלבד, ואם עשו אותן של עץ או עצם או אבן או של זכוכית פסולין. **היו הקהל עניים עושין אותן אפילו של בדיל** ואם העשירו עושין אותן של זהב". כאשר הקהל עניים, מדוע לא פסק הרמב"ם שבליט ברירה רשאים הם לעשותם אפילו מעץ, על פי שיטת ר' יוסי בר' יהודה (מנחות כח ע"ב) המכשירים?

ב. בהל' תמידין ומוספין (פ"ח הט"ו): "שתי הלחם מעכבין את הכבשים, ושני הכבשים אינן מעכבין את הלחם". הלכה זו עוסקת מעיקרה במצב של שעת הדחק, כאשר חסרים במקדש לחם או כבשים, ונחלקו תנאים (מנחות מה ע"ב) מה מהם מעכב את מה, והכרעת הרמב"ם שהלחם מעכב אינה פשוטה, עיין בנושאי הכלים. מדוע לא פסק הרמב"ם שבליט ברירה יש לסמוך גם על שיטת התנאים שהלחם אינו מעכב את הכבשים?

ג. בהל' פרה אדומה (פרק א) פסק הרמב"ם לחומרא בכמה הלכות שנויות במחלוקת תנאים (עי"ש הל' א, ב, ג, ו, ז), על פי כללי הפסיקה המקובלים. כידוע, פרה אדומה תמימה היא נדירה מאוד ודמיה יקרים (ע"ז כד ע"א), ואפשר היה להגדיר כל פרה שנמצאה כשעת הדחק (עובדה זו מתבררת בימים אלה במכון המקדש באופן מוחשי

סמיכה על דעות יחידים לצורך חידוש עבודת המקדש

ביותר!). ואף על פי כן, הרמב"ם אף לא טרח להזכיר את הדעות החלוקות כדי לאפשר להקל כמותן בשעת הצורך.

אמנם יש מקום להשיב על ראיות אלו, על פי דברי החלקת מחוקק (אה"ע סי' יז סקל"א) שכאשר המחלוקת נאמרה מעיקרה על שעת הדחק – הכל מודים שאין מקום לסמוך על דעת היחיד, שהרי הלכה כרבים שהחמירו במפורש אף בשעת הדחק (ועי"ש בט"ז סקט"ו ודברי 'המגיה' שם, נכד הט"ז, שהאריך לחלוק על הח"מ). אלא שלפי זה נשמט הרווח העיקרי במאמרו של הרב נחשון, שהרי כמה מחלוקות יסודיות בענייני העבודה, ואולי מרביתן, עוסקות מעיקרן בשאלות של שעת הדחק ודיעבד (כגון האם מקריבים אע"פ שאין בית, ומהו גודל המזבח המינימלי, מה דין כהן שאינו מיוחס, האם הציץ מעכב בטומאה הדחוויה בציבור, וכדומה), ובהן לא נוכל לסמוך על דעת יחיד.

ו. אהבת ה' ויראתו במקדש

הסברה הנ"ל, להעדיף את החשש מאיסור על פני הפסד המצווה, מקבלת משנה תוקף בענייני המקדש, כפי שהסביר המשך חכמה (דברים לד, יב) בטעם ההלכה ש"אין עשה דוחה לא תעשה שבמקדש" (זבחים צז ע"ב):

הרמב"ן פרשת יתרו ביאר טעם דעשה דוחה לא תעשה, דאף דלא תעשה חמור, זה במי שעושה מדעת עצמו. אם כן העושה מעשה וממרה, גדול חטאו ממי שאינו עושה מעשה ואינו מקיים רצון השי"ת. אבל מי שעושה מרצון השי"ת, אם אנו נשקול במאזני צדק מה עדיפא טפי, אם לעבור הלא תעשה או לקיים העשה, על זה אמרינן דהעושה מעשה מראה אהבה להמצוה השי"ת, ומי שמונע מעשות לא תעשה הוא בגדר ירא, וגדול מדת האהבה מהיראה אצל השי"ת. לכן עדיפא שתדחה העשה לל"ת, כיון שמה שלובש כלאים בציצית, אין זה מצד המרי, רק מצד ציווי השי"ת ללבוש גדילים. אבל כשעושה נגד רצון השי"ת, ודאי גדול הממרה, ועונשו חמור ממי שמתעצל ואינו עושה מצוה. זה ביאור דבריו. ולפי זה אתי שפיר, דבמקדש שהשכינה שורה, ועשרה נסים נעשו (אבות ה, ה), ומרוב ההרגל של האדם בדביקות להשי"ת נקל למצוא מדת האהבה, לכך הזהירה תורה (ויקרא כו, ב) 'וממקדשי תיראו', ששם נקל לבעוט, ולסור מדת הפחד מהאדם. ולכן אין עשה דוחה לא תעשה שבמקדש, כי בעניני המקדש, שם גדול התועלת מהיראה לבלי עשות מה שהזהירה תורה, מהתועלת ממה שיעשה האדם מה שצותה תורה.

ז. סיום

לא באתי חלילה לרפות את ידינו. ההיפך הגמור הוא הנכון! אם ננקוט גישה שאפשר להסתמך על צד מסוים בספק ובלבד שניגש לעבודה, אנו עלולים לעשות את מלאכת ה'

רמייה בבירור הסוגיות לעומקן ולרוחבן, ולהסתפק בעיון שטחי שמחפש דעות מקילות ומאפשרות. לעומת זאת כאשר נדע שכל ספק ומחלוקת זקוקים להכרעה איתנה ומבוססת, נלון היטב בעומקה של סוגיה, נרבה שיח בין ת"ח ותשועה ברוב יועץ, ויקויים בנו: "השיבנו אבינו לתורתך - וקרבנו מלכנו לעבודתך" במהרה בימינו.